

Inpasset

Antoinette Hetzler:

Varning för rättssociologi

”Rättssociologin kan beskrivas som en vetenskap om relationen mellan rätt och samhälle där bl a rättens roll och funktionssätt studeras. Ämnet har därför *såväl en rättsvetenskaplig som en samhällsvetenskaplig sida* (min kurs.). Rättssociologin *kompletterar* det rättsvetenskapliga studiet av rätten med undersökningar dels av *vad som driver fram rättsregler*, varför vi har regler och dels av *vilka konsekvenser* dessa har för dem som berörs av en viss reglering.”

Denna avvikande och felaktiga beskrivning av det samhällsvetenskapliga ämnet rättssociologi är hämtad från ett PM om juristutbildningens teoritermin, författat av Håkan Hydén, Kjell Åke Modéer och Aleksander Peczenik. Man skulle lätt kunna avfärda beskrivningen av rättssociologi som blott ännu ett försök av jurister att ko-

lonisera rättssociologiämnet genom att disarmera det och servera det som rättsvetenskap till okunniga juriststudenter. Problemet denna gång är att en av författarna gör anspråk på att vara just rättssociolog, och därtill sedan nio månader innehar den enda professuren i ämnet i Sverige.

Låt mig från början göra klart att innehållet i promemorian inte varit föremål för diskussioner på rättssociologiska institutionen. Inte heller har vid institutionen verksamma lärare och forskare haft någon anledning att ana att den nytillträdde professorn var av den uppfattningen att rättssociologi har en "rättsvetenskaplig sida". Tvärtom inleds utbildningen i rättssociologi vid institutionen som regel med en detaljerad genomgång av skillnaderna mellan det rättsvetenskapliga studiet av rätten och samhällsvetenskaplig forskning om rättsligt beteende. Denna uppdelning är utgångspunkt för flera introduktioner i ämnet rättssociologi som använts som kurslitteratur, t ex Stjernquist och Aubert.

Internationellt är ämnet rättssociologi organiserat under det internationella sociologförbundet (ISA). Professor J. Griffiths, ledande amerikansk rättssociolog verksam i Holland, har definierat ämnet på följande sätt: "Sociologi är vetenskapen om människans sociala organisering och beteende. /.../ Rättssociologi är den gren av sociologin som studerar det "rättsliga" beteendet, dvs med en speciell aspekt av social organisering och ett slags socialt beteende som enligt gängse synsätt lämpar sig för avskilda studier." Han kompletterar denna definition av ämnet med en fotnot där han konstaterar att ett bättre namn för rättssociologi vore "sociology of social control", med varierande grad av "rättslighet" som en nyckel, inte som en gränsdragande variabel.

I sin artikel i detta nummer av *Tidskrift för rättssociologi* visar Klaus A. Ziegert att rätten är en social konstruktion, på ett sätt som direkt torde undanröja alla idéer om att rättssociologin skulle ha en "rättsvetenskaplig sida".

Den tyske sociologen och rättssociologiske forskaren Klaus Eder poängterar att det speciella samhällsvetenskapliga intresset för rätten framför allt syftar till att bryta ner de inomrättsliga föreställningarna om rättssystemet (vilket han för övrigt föredrar att kalla *the field of legal action*) och i dess ställe skapa en social förståelse av rätten.

Exemplen skulle kunna mångfaldigas.

Under de femton år som jag varit verksam som rättssociolog i Sverige har jag flera gånger haft anledning att reflektera över varför

flertalet jurister har sådana uppenbara svårigheter att förstå vad rättssociologi är, varför så många jurister gör anspråk på att bedriva rättssociologisk forskning – trots att de har få eller inga kunskaper om samhällsvetenskaplig teori och metod, och, till slut, varför landets enda institution för rättssociologi så ofta är föremål för hot om nedläggning eller inkorporering i juridisk fakultet.

Jag tror att svaret ligger i den rättsvetenskapliga teorins och forskningens begränsningar. Rättsvetenskapen är en strikt inomjuridisk forskningsinriktning, vars kunskapsbyggande har mycket få – och endast indirekta – implikationer för samhället utanför rätten. Såvitt jag förstår har det fram till helt nyligen inte heller funnits några samhällsvetenskapliga ambitioner inom denna forskningsinriktning. De senaste 5-10 åren markerar i det avseendet en förändring som kan noteras inte bara i Sverige utan även utomlands. Det mest kända försöket från ”upplysta” juristers sida att bredda och öppna rättsvetenskapen till att också innefatta samhällseliga aspekter av rättens funktionssätt är den sk Critical Legal Science-rörelsen, CLS. Från USA har denna rättsvetenskapliga skola spridit sig till bl a England och Frankrike, och i viss mån till Danmark. Det finns emellertid mig veterligt inga exempel på att CLS-jurister kallar sig för rättssociologer eller ens gör anspråk på att bedriva rättssociologisk forskning.

I Sverige finns bland vissa jurister motsvarande missnöje med rättsvetenskapens begränsningar, men här har man inte nöjt sig med att söka vidga ämnet inom ramen för juridikens traditionella domäner. I stället har man valt att omdefiniera sin vetenskapliga gärning till att innebära rättssociologisk vetenskaplig forskning, vilket på grund av ämnets ringa utbredning och svaga institutionella förankring i Sverige representerar ett reellt hot mot rättssociologidisciplinens fortsatta existens.

Det finns enligt mitt förmenande flera skäl till denna specifikt svenska utveckling.

För det första har det svenska rättssociologiämnet en speciell organisatorisk form inom den svenska högskolan jämfört med andra länder. Rättssociologi är här en självständig disciplin inom samhällsvetenskaplig fakultet, medan den i de flesta andra länder är inordnad under sociologiämnet tillsammans med andra grenar av sociologin – medicinsk sociologi, familjesociologi, arbetslivssociologi etc.

För det andra var ämnets grundare i Sverige, Per Stjernquist, professor i juridik innan han blev professor i rättssociologi. Denna biografiska information kan av dem som inte tagit del av eller för-

stått professor Stjernquists rättssociologiska arbeten och som inte känner till hans banbrytande insatser – även internationellt – för att bygga upp sociologisk kunskap om inflytandemönster och social styrning, tolkas så att "kan en jurist bli rättssociolog, så kan också en annan jurist bli det".

För det tredje, och i kombination med de två första skälen, tror jag att blotta beteckningen, "rättssociologi", har bidragit till den utveckling som jag beskrivit ovan. Utan att beakta det vetenskapliga innehållet i rättssociologiämnet har man med en av önsketänkande präglad läsart ur beteckningen fått fram två lika starka komponenter, "rätt" och "sociologi". Sociologi har i sin tur tolkats som vetenskapen om samhället, och se – plötsligt har rättssociologi blivit vetenskapen om relationen mellan rätt och samhälle.

För det fjärde vill jag hävda att de framgångar som svensk rättssociologisk forskning haft och den uppmärksamhet den rönt sedan rättssociologi fick en egen institutionell identitet har ganska mycket med det hela att göra. Rättssociologins största landvinning, här hemma och utomlands, har onekligen varit att visa att rätten inte är det enda eller ens det viktigaste och mest effektiva styrningsmedel som står till samhällets förfogande. Denna insikt har vunnit insteg i såväl bland allmänheten som hos våra politiker, och rättssociologin har kunnat ta på sig äran för detta. Som en följd härav har intresset för rättssociologisk forskning varit stort, vilket inte minst kommer till uttryck i form av generösa forskningsanslag. Det är min bestämda uppfattning att de delar av det akademiska juridiska etablissemanget som vi här talar om önskar profitera på rättssociologins goda rykte.

Låt oss för ett ögonblick beakta medicinsk sociologi, en etablerad forskningsinriktning inom sociologin – mer så utomlands än i Sverige, kanske, men på Svenska Sociologförbundets årsmöte i Stockholm 1989 fanns en särskild arbetsgrupp för denna inriktning, med inte mindre än 11 papers. I analogi med resonemanget ovan rörande rättssociologi skulle medicinsk sociologi vara vetenskapen om relationen mellan medicin och samhälle, och medicinsk sociologi skulle ingå i utbildningsplanen för medicinare och vårdpersonal. Skulle i sådana fall läkare och sjuksköterskor automatiskt bli medicinsociologer? Skulle det finnas en medicinvetenskaplig sida hos medicinsk sociologi?

Blotta tanken förefaller nog de flesta som helt barock, på samma sätt som jag som rättssociolog reagerar på juristernas försök att förvränga rättssociologiämnet. Men exemplet har också en annan funk-

tion. Det finns de facto ett starkt intresse inom medicinvetenskapen för relationen mellan medicin – eller sjukdom – och samhälle. Detta intresse har tagit sig uttryck i några forskningsinriktningar som vill beakta samhälleliga företeelser i förhållande till uppkomsten och spridningen av sjukdomar, etc. Ett exempel på detta är yrkesmedicinen, ett annat – och i detta sammanhang mer relevant – är socialmedicinen. Socialmedicinska institutioner och kliniker spelar en viktig roll i den moderna medicinska forskningen och i utformandet av hälso- och sjukvården. Jag menar att exemplet från medicinen erbjuder juristerna en väg ut ur deras dilemma – och ur vårt. Det finns ett sätt att vidga rättsvetenskapens begränsade forskningsfält som inte nödvändiggör ett otillbörligt intrång på en annan, redan etablerad, disciplins område. *Rätt och samhälle!*

Men detta är ingen nyhet. Redan idag finns det en avdelning på juridiska institutionen i Lund som heter "Rätt och samhälle", med just professor Kjell Åke Modéer som ämnesföreståndare. Det finns för övrigt också en avdelning som heter "Rättshistoria och rättssociologi", också den ledd av Modéer. Det är svårt att för mig som utomstående förstå tanken bakom denna administrativa konstruktion. Jag har heller inte för avsikt att lägga mig i hur Juridicum förvaltar sina resurser eller hur juristutbildningen är uppbyggd. Men jag förväntar mig att sådan respekt för ett ämnes integritet också visas rättssociologi från juristernas sida.

Synpunkter på organisationsteori

Per Stjernquist:

Häromåret publicerade Bengt Abrahamsson en bok med titeln *Varför finns organisationer?* Titeln kan ses som en reaktion mot den ej ovanliga tron på den oorganiserade marknaden som det bästa sättet att lösa produktions- och distributionsproblemen i samhället. I själva verket innehåller boken en diskuterande översikt av den omfattande floran av organisationsteorier som under senare år vuxit fram runt om i världen. Översikten är kunnigt och klart gjord och dessutom präglas den på ett befriande sätt av en verklighetsnära anknytning.

Själv företräder Abrahamsson den rationalistiska organisationsteorin i motsats till de mer eller mindre mekanistiska förklaringarna i systemteoretiska termer. Organisationer finns för att mera effektivt nå kollektiva mål. De är instrument för människornas mål och intressen. De uppkommer genom att individer med samma intressen sammansluter sig för att med gemensamma krafter nå sina mål (då fränses från rena tvångsorganisationer). Det är att märka att med mål avses inte bara materiella mål och inte heller bara subjektivt upplevda mål. Mycket ofta är målet ett ideellt värde som engagerar ("commitment"). Boken diskuterar begreppet objektiva mål, dvs mål som individerna borde ha om de varit korrekt informerade. Med en ganska träffande term kallas dessa senare mål för paternalistiska.

På ett par punkter är författarens framställning trots allt inte så verklighetsnära som jag skulle önskat.

Med full rätt framhåller Abrahamsson att organisationens handlande inte kan förklaras som en aggregering av medlemmarnas individuella mål och beteenden. I stället är det fråga om ett kollektivt handlande. Men han förklarar inte närmare vad som menas med denna term. I sista hand består väl det kollektiva handlandet av vissa individers åtgärder, nämligen deras som utgör ledningen av organisationen eller som handlar på ledningens uppdrag (jag tänker här bara på handlandet utåt). Sen är det en annan sak att detta handlande är beroende av den inre-organisatoriska ramen och av de yttre förhållanden som organisationen möter. Man frågar sig om termen "kollektivt handlande" avser att täcka dessa sammanhang. Om inte,

kan termen tjäna till att dölja skillnaderna i makt inom organisationen (en tendens som Abrahamsson vänder sig mot i andra sammanhang).

Den andra punkten gäller organisationens identitet. På ett förtjänstfullt sätt framhåller Abrahamsson att man måste skilja mellan frågor om organisationens struktur och frågor om dess sätt att fungera (termen hierarki hör till den förra aspekten och termen byråkrati till den senare). Men frågor om organisationens grundstruktur blir nog lite styvmoderligt behandlade. Vad är egentligen en organisation och hur avgränsas den mot andra? Många åsikter har framförts härom: en samling individer i olika positioner, en samling materiella tillgångar, en avtalsstruktur, en funktionsstruktur eller alla dessa element i kombination. Men då uppkommer frågan vad som för tanken sammanhåller allt detta till en avgränsad enhet. Frågan är viktig att få besvarad inte minst med hänsyn till att oklara och flytande gränser mellan olika företag och organisationer medför att transaktionskostnaderna blir orimligt stora.

Frågan kan inte besvaras med allmänna talesätt som att "produktionsmedel och arbetskraft sammanförs under ett tak" eller att organisationen är "medvetet konstruerade sociala sammanhang". Jag har en gång sysslat med frågan och sökt besvara den så, att vad som åstadkommer den kollektiva anknytningen är – förutom ett särskilt intensivt funktionellt samband – användningen av firmabeteckningen som identitetsmärke (*Föreningsfirmans funktion*, 1950). Firman användes för att utmärka vilka personer, funktionärer, tillgångar och skulder som skall ingå i en viss organisation. Detta sker genom firmateckning på avtal, protokoll och andra dokument, mera sällan genom direkt märkning. Förutsättningen för att använda firman som identitetsmärke är att denna är ett rättsligt och faktiskt monopol för bestämda funktionärer, eljest skulle resultatet bli förvirring i stället för organisation.

Men under denna förutsättning har man fått en kollektivistisk ordning som möjliggör att organisationens personliga och ekonomiska element fritt kan växlas och utbytas mot andra. Firman är det gemensamma identitetsmärke som för tanken sammanhåller och avgränsar de växlande elementen till en fungerande enhet.

Abrahamsson diskuterar inte detta lösningsförslag och inte heller har organisationslitteraturen i övrigt gjort det. Det förefaller finnas oöverstigliga murar mellan olika vetenskapsområden trots allt fagert tal om tvärvetenskap.

Bengt Abrahamsson:

Både juridik och sociologi är vetenskaper om normer: juridiken mera renodlat så, men inte mer än att ett samarbete är både motiverat och möjligt. I allmänhet har dock varken jurister eller sociologer insett fördelarna med detta, och tills vidare får förhoppningarna knytas till att rättssociologerna överbryggar klyftan. Jag uppskattar mycket att Per Stjernquist har tagit sig tid att läsa *Varför finns organisationer?*, eftersom min förhoppning bl a har varit att få reaktioner utanför den snävare kretsen av organisationsforskare.

Organisationsteorin är ett område som väl illustrerar problemen att få till stånd en diskussion över ämnesgränserna. Sociologisk organisationsforskning bildar en egen tradition, vars kännetecken under senare decennier har varit framhävandet av informella processer. Betoningen har sålunda legat på socialpsykologiska mekanismer, smågruppsbeteende, ledarskapsfrågor och relationsproblem, dvs aspekter på organisationens dagliga liv snarare än på betingelserna för dess existens och utveckling. Beteendevetenskapliga ansatser, ofta på systemteoretisk grund, har starkt påverkat den organisationsteori som dominerar den svenska högskoleundervisningen i ämnet.

Gör man sig ärende in på grannens gård skall man emellertid finna att där pågår mycket intressant arbete som är – eller borde vara – av intresse även för sociologer. Några exempel är transaktionskostnadsresonemang inom nationalekonomin, beslutsproblem och spelteori inom statskunskapen, debatt om sociala enheters rationalitet inom historievetenskapen och – för att ta det som vi nu talar om – inom juridiken försök att bestämma hur man skall avgränsa kollektiva aktörer som t ex aktiebolag.

Det är bara att medge att jag förbisett Per Stjernquists bok om firmabegreppet, ett nog så relevant bidrag till den rationalistiska organisationsteorin. Operationaliseringen av organisationsbegreppet är ett problematiskt område, och varje försök att empiriskt avgränsa organisationer är av intresse. Makten inom en organisation är vidare förvisso sällan jämnt fördelad, och rätten att teckna organisationens firma torde ofta återspegla existerande intressekonstellationer.

Organisationsforskningen har haft en tendens att ignorera målfrågorna. Detta underlättar det darwinistiska systemtänkandet, men berikar icke särdeles organisationsteorin. Över huvud taget gäller att organisationens dokument över sin egen verksamhet är en ofta förbisedd källa till kunskap, inte minst vad gäller huvudmannens mål,

de betingelser som gäller för exekutivens arbete och de krav som riktas mot organisationen från yttre maktcentra (t ex regering och rättsliga myndigheter).

Sammanfattningsvis kan organisationsforskningen vinna åtskilligt i realism genom en större uppmärksamhet på bl a politiskt-juridiska betingelser. Jag är glad att Per Stjernquist noterat min ambition i detta avseende, och kan bara understryka den ytterligare genom att lova att nästa upplaga av *Varför finns organisationer* i åtminstone ett viktigt avseende blir mera komplett.